

ROTTERDAMSE KOLONISTEN IN DE LANDBOUWKOLONIËN

door Wil Schackmann

Rotterdam en omgeving reageren alert als in 1818 de Maatschappij van Weldadigheid wordt opgericht. Er wordt geld ingezameld en vervolgens vertrekt een constante stroom Rotterdamse ‘kolonisten’ naar zuidwest-Drenthe. Daar, in de landbouwkoloniën Frederiksoord, Willemsoord en Wilhelminaoord, proberen zij een nieuw bestaan op te bouwen. Sommigen lukt dat, anderen keren vrijwel onmiddellijk terug. Over een plotseling verdwenen huisvader, een ‘verkwispelde’ bakkerij, een anonyms die als ‘P. Nederlander’ tekent, deserterende Rotterdamse wezen en nog veel meer gaat dit artikel.

De armoede in het pas opgerichte Koninkrijk der Nederlanden is in 1818 bitter. De belofte van 1813, opbloei van handel, scheepvaart en nijverheid en toenemende welvaart, wordt niet waargemaakt.

De beter gesitueerden in de steden zien zich genoodzaakt de kassen van diaconieën en parochies te spekken om de armen in leven te houden. En dan nog worden ze op straat of aan de deur onophoudelijk lastig gevallen met de vraag om een aalmoes of om een betaald karweitje. Honger en armoede leiden ook tot een toename van de kleine criminaliteit –er wordt wel eens een dienstmeid de gevulde boodschappentas uit handen gerukt. Op het platteland kan het zelfs gevaarlijk zijn. Wie een beetje afgelegen woont, moet niet raar opkijken als er na zonsondergang op de deur wordt gebonsd. Buiten staat een onguur groepje mannen, vrouwen en kinderen, die voedsel, geld of onderdak voor de nacht in de schuur verlangen. Bij aarzeling of weigering dreigen ze met brandstichting. De meeste boeren zwichten dan.

Er moet wat gebeuren. Op 1 april 1818 wordt de Maatschappij van Weldadigheid opgericht. Het bestuur bestaat uit twaalf vooraanstaande Nederlanders, met aan het hoofd de voor het leven benoemde voorzitter prins Frederik, de jongste zoon van koning Willem I. Zij vragen de burgers die zich dat kunnen veroorloven om een stuiver per week opzij te leggen. Van dat geld kan land gekocht worden in de nog onontgonnen gedeelten van ons land. Daar kunnen armen in een ‘landbouwende kolonie’ leren de eigen kost te verdienen. De initiatiefnemers verwachten veel steun vanwege het ‘algemeen erkend weldadig karakter onzer natie’. En inderdaad: de eerste ‘Open het Dorp’-actie in ons land wordt een geweldig succes. Na drie maanden zijn er 14.000 contribuanten.

De landelijke leiding doet een oproep om in elke stad en ieder dorp een Subcommissie van Weldadigheid op te richten, zodat overall contributies kunnen worden geïnd en armen voor Drenthe geselecteerd. Op 24 juli komt bij de landelijke leiding bericht binnen dat

afb. 1. Prins Frederik, de jongste zoon van koning Willem I, was voorzitter voor het leven van de Maatschappij van Weldadigheid.
(Cultureel Maçonniek Centrum Prins Frederik, Den Haag)

---

ook de 'Subcommissie van Weldadigheid Rotterdam' haar werkzaamheden is begonnen. De Maatschappij wil niet met elke subcommissie in elk gehucht of elke vlek afzonderlijk corresponderen. Dat is begrijpelijk, want binnen anderhalf jaar bestaan er al meer dan zevenhonderd subcommissies. Daarom krijgt de Rotterdamse commissie de taak contacten tussen de dorpscommissies in haar regio en de landelijke leiding te onderhouden. Het arrondissement Rotterdam telt dertig subcommissies en heeft het eerste jaar 879 contribuanten. Daarvan komen er 490 uit de stad. Het enthousiasme in de kleinere plaat-

sen varieert. In Hillegersberg, Kethel en Lekkerkerk is niemand te vinden die meedoet, maar Delfshaven blijkt met 117 contribuanten een topper. Daarnaast zijn er Rotterdammers die een 'gift voor eens' doen en mensen die intekenen op linnen dat in de nieuwe kolonie vervaardigd zal worden.

Proefkolonie

De landelijke leiding van de Maatschappij besluit nog in hetzelfde jaar concrete actie te nemen en koopt in de buurt van Vledder een landgoed. Op een afgescheiden gedeelte daarvan wordt een 'proefkolonie' gebouwd: tweeënvijftig kleine hoeves met elk een lapje

afb. 2. De uniforme kleding van de nieuw aangekomen bewoners van de kolonie maakt een propere indruk; of de kolonisten er zo tevreden mee waren als de afbeeldingen suggereren, is de vraag.
(Drents Archief Assen, Maatschappij van Weldadigheid, Frederiksoord, inv.nr 0186)

land eromheen. Rotterdam stuurt meteen zijn eerste armen, het gezin van Anthonie Gerards, ongeveer 45 jaar, voormalig 'suikerbakkersknecht'. Maandag 2 november 1818 arriveert de familie in de nieuwe nederzetting Frederiksoord, en wordt bij aankomst meteen in de nieuwe kleren gestoken. Alle kolonisten lopen in uniforme, blauwe kleding. Daar zit-

ten twee gedachten achter. Als mensen nette spulletjes hebben, zullen ze zich automatisch netjes gaan gedragen. Maar ook: 'De desertie wordt door eene herkenbare soort van kleding moeilijk gemaakt'. De hoeve die het gezin betreft is onder van steen en boven van riet. Bij binnenkomst sta je meteen in het enige vertrek, een ruimte

afb. 3. Generaal-majoor Johannes van den Bosch was de man achter de ambitieuze plannen van de landbouwkoloniën. (Drents Archief Assen, Maatschappij van Weldadigheid, Frederiksoord, inv.nr 0186)

van vijftien voet bij vijftien voet, dat wil zeggen viereneenhalve meter in het vierkant, die 'de haard' wordt genoemd, omdat er een open stookplaats is. Daarin kon met een pan worden gekookt. Een hedendaagse makelaar zou het huisje een 'éénkamerwoning met open keuken' noemen. Na enige maanden komt er een houten schuur aan de achterzijde van het huisje bij.

Bij dit eerste type koloniehoeve leidt een trappetje naar de zolder, waar twee bedsteden zijn gemaakt: één voor de ouders en één voor de kinderen. Bij de latere types zijn de bedsteden aan de woonkamer gekoppeld. Wie vandaag door Frederiksoord loopt, kan nog een reeks van die huisjes in hun oorspronkelijke staat zien, onder wegdenking van de dubbele beglazing en centrale verwarming.

En prompt begint ook het werk: de kolonie is geen vakantiecamp. De bedoeling is dat men

niet alleen de eigen kost bij elkaar scharrelt, maar ook de gedane investeringen terugverdient. Zodoende kan met het oorspronkelijk ingelegde geld weer een volgende kolonie worden gesticht. De man achter deze ambitieuze plannen is generaal-majoor Johannes van den Bosch. Achtendertig jaar, een *self-made* man, weduwnaar, charmeur, maar vooral een doener die van aanpakken weet, een wervelwind. 'Ik ben nimmer besluiteloos en draal nog minder.'

Een lezeres van mijn boek *De proefkolonie* noemt Van den Bosch 'een negentiende eeuwse variant op wat we tegenwoordig een ADHD-er zouden noemen'. Dat is misschien wel een beetje waar maar de *Volkskrant* schreef: 'Op de keper beschouwd verdient die man een monument'. En zo is het wel ongeveer: het ging niet altijd fijntjes en doordacht, maar Johannes van den Bosch probeerde tenminste wat tegen de armoede te doen.

Mannen en oudere jongens werken in Drenthe op het land; vrouwen en kinderen spinnen wol en vlas. De familie Gerards doet het uitstekend. Anthonie Gerards wordt binnen enkele jaren bevorderd tot 'vrijboer' en krijgt een grote boerderij tot zijn beschikking. Zijn oudste zoon Jan Hendrik wordt uitverkoren tot 'hulpmeester' op de school en zal later de functie adjunct-directeur bij de Maatschappij bekleden. Andere kinderen trouwen met kolonistenzoons die het ver schoppen. Het gezin Gerards behoort zo tot de families die overeenkomstig de doelstelling van de Maatschappij 'allengkens' zijn 'opgebeurd uit de zedelijke verbastering' waar zij door hun armoede in terecht gekomen waren.

Contracten

Het is kenmerkend voor Johannes van den Bosch dat hij al na drie maanden de proefneming als geslaagd beschouwt. Hij begint aan een geforceerde uitbreiding. In 1819 worden er in Frederiksoord vijftig huisjes bijgebouwd. In 1820 wordt de kolonie Willemsoord gesticht, genoemd naar kroonprins Willem, de latere koning Willem II, en in 1821 volgt de kolonie Wilhelminaoord, naar de dan net overleden koningin-moeder Wilhelmina van Pruisen. Daaromheen bevinden zich nog andere kolonies, maar deze worden uiteindelijk administratief samengevoegd met de hierboven genoemde. In totaal komen er ongeveer vierhonderd kleine hoeves, verdeeld over kolonie 1 (Frederiksoord), kolonie 2 (Wilhelminaoord) en kolonie 3 (Willemsoord). De Subcommissie Rotterdam volgt alle ontwikkelingen op de voet en houdt de leden via krantenberichten op de hoogte. Daarbij

krijgt ze steun van de *Rotterdamsche Courant*: 'Onze stadscourant plaatst gratis uit belangstelling voor de zaak'. Het aantal contribuanten stijgt, waardoor Rotterdam het recht krijgt meer mensen naar de koloniën te sturen. In 1819 wordt het gezin van Johannes Verbeek gezonden. Ook zij doen het goed en twee kinderen van het gezin zullen later kiezen voor het koloniale bestaan.

In 1820 is er sprake van een kleine landverhuizing. Veertien gezinnen, bestaande uit vijftien personen, plus vierentwintig weesen armenkinderen, dus in totaal negentachtig Rotterdammers, maken de oversteek over de Zuiderzee. Om meer mensen te kunnen zenden naar waar het aantal contribuanten recht op geeft, heeft Rotterdam ook een aantal bijzondere contracten afgesloten. Die contracten lijken op het principe van 'drie halen, één betalen'. Als de Commissie zes wees- of armenkinderen op een hoeve zet en daar zestig gulden per jaar per wees voor betaalt, mag er gratis een echtpaar mee dat op die kinderen past. Bovendien mogen zich op twee aangrenzende hoeves gratis gezinnen vestigen die de wezen helpen hun land te bebouwen. Als de stad zestien jaar 360 gulden per jaar heeft betaald, zijn deze drie hoeves eigendom van de stad en mag de contractant er zonder verdere kosten 'voor altoos' gezinnen en wezen plaatsen. Dat is lucratief, want in de stad kun je met zestig gulden per jaar geen wees grootbrengen. Rotterdam gaat gretig in op de aanbieding. Op 17 december 1819 sluit 'de Commissie van Oppertoezicht over het Algemeen Armbestuur te Rotterdam' zo'n contract en breidt dat uit naar twaalf armenkinderen en vier behoeftige gezinnen. Na een paar maan-

afb. 4. In 1825 maakte H. P. Oosterhuis een tekening van de proefkolonie Frederiksoord, gezien vanaf de Vledderweg. Voor landelijke verspreiding werd de tekening in gravure gebracht door D. Sluyter. (Drents Archief Assen, Maatschappij van Weldadigheid, Frederiksoord, inv.nr 0186)

den nadenken sluit het Armbestuur nog eens precies zo'n contract. Daarmee is alles in kannen en kruiken nog voordat Johannes van den Bosch midden 1820 op het Steenwijkerwolderheideveld de kolonie Willemsoord uit de grond heeft gestampt.

Willemsoord

De eerste helft van dit contingent Rotterdamse kolonisten vertrekt op maandag 5 juni. De Rotterdamse Subcommissie doet daarvan verslag in een artikel in de *Rotterdamsche Courant*. Een verslag dat een literair hoogstandje mag heten, omdat het bestaat uit één zin die

naast één punt-komma maar liefst 32 komma's bevat.

Maandag zijn van hier, over Amsterdam, naar de kolonie Frederiks-oord betrokken, vier huisgezinnen, bestaande tezamen uit 24 personen, benevens nog 12 armkinderen, onder het geleide van twee huisvaders en moeders, door de maatschappij van weldadigheid, na ingekomen bewijzen van derzelve goed gedrag en bekwaamheid, aangenomen, om, bij ieder hunner, zes kinderen in te delen; treffend was de beschouwing van deze afreize, welke veraangenaamd werd door de tegenwoordig-

afb. 5. Een impressie van de proefkolonie door
G. Schreuder, uit *De proefkolonie*.

heid van de vrouw van Johannes Verbeek, die zich juist, op bekomen verlof, ten gevolge van goede oppassing, met twee van hare kinderen, sedert eenige dagen, binnen deze stad bevond, om haare naast-bestaanden en vrienden te bezoeken, aan wie zij, evenals aan de sub-commissie, die haar, met haren man en hare kinderen, nu ruim zes maanden geleden, naar de kolonie had afgezonden, de naïfste verhalen van de kolonie gedaan heeft, en vervuld was van dankbaarheid, zoo als zij dit aan een ieder en ook in het openbaar betuigd heeft, voor de weldaad, aan haar huisgezin bewezen, waardoor het de Goddelijke Voorzienigheid behaagd had, hare wankele gezondheid te herstellen en haar uit diepe armoede tot een “gelukkig en nuttigen stand te verheffen”.

Enige weken later volgt de tweede groep met twaalf wees- of armenkinderen, twee echt)paren om op ze te passen en vier andere gezinnen. Iedereen gaat naar Willemsoord. In het koloniejargon heten de Rotterdamse wezen ‘ingedeelden’ of ‘bestedelingen’. De veertien gezinnen hebben als gezinshoofden Elias Barends, Israel Benedictus, Teunis Berkenkamp, Theodorus Wilhelmus Gutseloe, Dirk van Jeveren, Gijsbert van der Kleij, Philip Leeuwenberg, Pieter Pijpers, Lambertus Verhagen, Jakob Walbroek, Michiel Wiebes, Anthonie Zeeuws, Paulus Bulk en Nicolaas Engels.

Het aardige is dat de Maatschappij van Weldadigheid vanaf de eerste dagen van haar bestaan een fantastisch archief heeft bijgehouden. Het archief rust, met inventarisnummer 0186, bij het Drents Archief in

Assen. Op basis ervan heeft de Onstwedense landschapsschilder Geert Schreuder een impressie van de proefkolonie gemaakt. (afb. 5) Uit het archief blijkt ook dat er wel eens iets mis gaat met die eerste Rotterdamse Willemsoordbewoners.

Iets onbetamelijks

Het dorpje Schiebroek kent vanaf het begin van het project vier inwoners die elke week een stuiver afdragen. Bij wijze van beloning mogen zij van de Subcommissie Rotterdam in de zomer van 1820 een gezin voordragen. Het wordt Lambertus Verhagen met zijn vrouw en kinderen. Hij en zijn echtgenote komen oorspronkelijk uit Sint Oedenrode in Noord-Brabant maar wonen al enige tijd in Schiebroek. Lambertus, echtgenote Barbara, hun dochtertje en hun twee zoons mogen naar Willemsoord vertrekken. Daar, een eindje verderop, in kolonie nummer 6 of Westvierdeparten of Willemsoord-Steggerda, woont Jan van der Pol uit Harlingen met zijn echtgenote Antje. Na vier jaar dienen zich problemen aan. 'Vrouw van der Pol' meldt de onderdirecteur van Willemsoord in juni 1824, 'kwam veel aan het huis van Verhagen te wasschen en te naayen en schenen goeden vrienden te zijn'. Ze kwam er zo vaak dat er verdachtmakingen jegens Lambertus Verhagen de ronde deden. 'Hij werd beschuldigd meer dan gewone vriendschap te hebben met de vrouw van de kol. van der Pol in kol. N6 N2.' Maar de onderdirecteur gelooft niets van die geruchten: 'Van iets onbetamelijks met elkander heb ik geenszins vernomen dan bij gissing'. De onderdirecteur en zijn medewerkers kennen het echtpaar Verhagen

als een harmonisch samenlevend koppel. Ten bewijs daarvan verhaalt hij hoe 'de vrouw van Verhagen deze laatste winter ziek zijnde, hij de grootste zorg voor haar droeg, zoo veel mogelijk haar zelfs oppaste en voor haar verkwikking en versterking met veel ijver zorgde'. En daarom is de onderdirecteur er 'vastelijk' van overtuigd 'dat de beschuldiging met vrouw van der Pol valsch moest zijn en niet meer dan gewone vriendschap was'.

Dan vraagt Antje van der Pol twee weken verlof om haar familie in Harlingen te bezoeken. De directie geeft toestemming en op maandagochtend 14 juni 1824 vertrekt ze met haar beide kinderen. Diezelfde dag meldt Lambertus Verhagen dat hij naar de 'Schootermarkt' moet. Na een week is hij nog niet teruggekeerd. De onderdirecteur krabt zich achter de oren en vraagt de echtgenote van Lambertus of zijn veronderstelling dat zij en haar man 'zeer tevreden leefden' juist is. Volgens haar wel: 'zoo als de vrouw mij nog getuigt en toont nog de grootste achting voor haar man te hebben'. Toch gaat hij de twee weken verlof van Antje met andere ogen bekijken: 'Misschien is zij met Verhagen weggegaan met oogmerk om niet weder terug te komen. Doch hier mede zullen wij den tijd van 14 dagen moeten afwachten.' Na een maand is er echter nog geen spoor van Antje en Lambertus. Na anderhalve maand kan de directie melden 'dat dezer dagen van desertie zijn geretourneerd de kolonist Verhagen van kol. N3 en de koloniste Van der Pol, kol. N6'. De directie wil de twee eens ernstig onderhouden. Op zo'n onbetamelijke vlucht staat een strenge straf, maar zover komt het niet. Kort daarop blijkt dat de twee 'na hunne eer-

ste desertie slegts gedurende weinige dagen, en als in stilte in de koloniën zijn geweest en weder weggelopen'. Blijkbaar moest er die paar dagen nog het een en ander met de achtergebleven partners geregeld worden. Antje en Lambertus keren nooit meer terug. Waar het overspelige stel gebleven is, heb ik niet kunnen achterhalen. Een jaar later verlaat ook de bedrogen Harlingse echtgenoot de kolonie; de echtgenote van Lambertus blijft haar hele leven in Willemsoord wonen. Gelukkig heeft ze twee flinke zoons. De ene zoon, Jacobus, wordt later winkelier op de kolonie en de ander, Johannes, trouwt met een kolonistendochter uit Gorinchem en zal het zelfs tot wijkmeester brengen. Verhagen is dankzij die twee en hun nakomelingen de hele negentiende eeuw door een bekende koloniënaam. Een kleinzoon van de wijkmeester Verhagen zal later zelfs nog in het Nederlandse parlement zitting hebben en geschiedenis schrijven: door zijn stemgedrag valt het tweede kabinet Ruys de Beerenbrouck.

Een bakkerij verkwispeld

Er zijn ook kolonisten die niet blijven. Al enkele dagen na aankomst in 1820 van de Rotterdamse groep schrijft Johannes van den Bosch dat er nogal wat bij zijn 'waar mede ik veel haspel hebben zal. De eerste is een jodin van Rotterdam die met niets te vreden is, geen kleding of huisraad verlangd te ontvangen en niets op krediet, ten einde ten alle tijde recht te hebben van te kunnen heen-gaan. De man is een lummel die gaarne blijven wil, maar zo onder de pantoffel staat dat hij niets te zeggen heeft en dus ten laatste

instantie wel zal willen wat zijn wijf wil.' Het is onbekend of het hier gaat om de echtgenote van Israel Benedictus of die van Elias Barends, maar wie het ook was, ze had het goed bekeken. Wie kleding en huisraad van de Maatschappij ontving had een schuld aan de Maatschappij die moest worden afgelost om vertrek mogelijk te maken. En weggaan is wat ze willen. Een paar dagen later schrijft Johannes van den Bosch namelijk 'dat de joodsche families van Rotterdam gezonden terug gekeert zijn'. Volgens hem waren ze 'ogenschijnlijk meer op een kijkje gekomen' dan wel met het bepaald voornemen om zich in de kolonie te vestigen. 'Alvorens een huisje te betrekken vervoegden zij zich bij den onderdirecteur, gaven hem kennis dat zij niet voornemens waren van de Maatschappij voor eerst iets op schuld te neemen daar zij het reglement gezien hadden, dat die geen schuld had vertrekken kon naar goedvinden.' Van den Bosch kan er geen traan om laten. 'Den menschen waren ook geenszins van die stempel dat men hen voor de kolonie geschikt kon achten. De eene was een gewezen boekhouder die gehoopt had in die betrekking wederom geplaatst te zullen kunnen worden. Den ander was een wolkammer en koopman in wol, verstond het gogelen, sprak verscheidene talen. Hunne pretentien waren aan hunne stand geevenaardigd.' Hun plaatsen worden ingenomen door andere kolonisten uit de joodse gemeenschap in Rotterdam. Een andere eersteling, Philip Leeuwenberg, blijft langer, al botert het in het begin helemaal niet tussen hem en Johannes van den Bosch. Die omschrijft Leeuwenberg als 'een

bakkersbaas die een bakkerij tegen een lading genever die hem door de keel gezeild is verkwispeld heeft'. Ook hij zal met landarbeid de kost moeten verdienen, maar dat valt hem zwaar. Na anderhalf jaar heeft hij 'met voorkennis van Zijn Excellentie den WelEd: Heer Generaal der colonies voor de colonie 5 maanden gebakken'. Dat hield op toen de bakkerij van Willemsoord naar Frederiksoord werd verhuisd. 'Ik heb wel is waar naar dien tijd nog wel wat in het klijn gebakken, waaruit wij ons bestaan zogten', maar die mogelijkheid verdwijnt uit het zicht als de kolonisten hun loon niet meer in geld krijgen, maar voortaan worden uitbetaald in koloniale munten die alleen in de koloniewinkels waarde hebben.

Philip Leeuwenberg acht zich tegen die tijd 'ongeschikt door ligchaamsgebreeken, eenig veldarbeid te verrichten'. De leiding oefent druk uit –'dagelijks word ik wel aangezocht en als het waare gepersuaedeerd om op het land te werken'– maar Leeuwenberg heeft het opgegeven: 'dog vinde mij hiertoe niet in staat'. Hij vraagt de Subcommissie Rotterdam om hem van de kolonie terug te laten keren. De Subcommissie verzoekt de kolonie-directie om advies. Deze laat weten dat het allemaal aan Leeuwenberg zélf ligt. De Subcommissie schrijft daarop een brief aan de kolonist waarin zij hem 'ter neder zet', aanspoort tot 'een voegzamer gedrag', de belofte overbrengt dat hij weer 'in zijn vak als bakker' zal worden aangesteld, maar weigert hem ontslag te verlenen. Leeuwenberg en zijn gezin houden het dan nog anderhalf jaar uit en nemen dan de benen.

Wezen en anonieme kinderen

Het Rotterdamse Armbestuur lijkt tevreden over de opvang in de koloniën. Een jaar na de eerdere contracten wordt er nog een overeenkomst gesloten, opnieuw voor twaalf wezen. De rol van Rotterdam in de koloniën blijft de hele negentiende eeuw prominent. Naast de ongeveer tien hoeves waarop de subcommissie 'uit de contributie' kolonisten mag plaatsen, heeft de stad dankzij de contracten recht op nog eens achttien hoeves, te weten twaalf voor gewone kolonistengezinnen en zes voor groepjes van twaalf wezen met bijbehorende verzorgers. 'Huisverzorgers' zijn de mensen die een groepje wezen onder hun hoede hebben. Daarbij dacht de Maatschappij aan 'bejaarde echte lieden zonder kinderen of brave huismoeders, of bejaarde jonge dochters'. Als strikte voorwaarde geldt dat een huisverzorger een bewijs van goed gedrag kan overleggen. Maar zulke mensen kunnen de meeste Subcommissies niet vinden. Na een aantal schandaaltjes rond slecht verzorgde weeskinderen gaat het systeem dan ook geleidelijk op de helling. Ingedeelten of bestedingen komen bij gewone kolonistengezinnen in huis. Rotterdam is een van de weinige plaatsen die wél goede huisverzorgers meestuurde. Heel goede zelfs, zoals Teunis Berkenkamp, gehuwd met Machteltje ten Heuvel. Ze hebben eind 1819 zelf om deze positie gevraagd in een brief 'aan de commissie van Mildadigheid' die verraadt dat zij niet veel vaker de pen hanteren. 'Wij ondergetekende echtelieden wonende op de Kaasmarkt Nr 30 biede zig aan om te fungiere als vaader en moeder over eenighe kinderen wensche zig

daartoe met gods hulp in staat te bevinde.' In tegenstelling tot de Subcommissie lijken zij leestekens juist te mijden, 'de man 55 en de vrouw 44 jaar out zijnde hebbende 2 kindere dog beijde geplaats dus buijte hun laste'. Zoals het hoort in een sollicitatiebrief sommen zij hun werkervaring op: 'De man heeft 30 jaar als houtkopersknecht en twee en een half jaar als Rijkswaaker gediend de vrouw kunnende naaijen brijje stoppe en verdere hujselijke bezigheede'. Daarna geven zij enkele referenties en tekenen met 'Teunis Berkenkamp Machteltje ten Heuvel Beijde litmate van de gereformeerde godsdienst'. De Subcommissie van Weldadigheid Rotterdam meldt desgevraagd dat het echtpaar in Rotterdam zeer gunstig bekend staat en zo komen zij op 8 juni 1820 met de eerste groep op de kolonie aan. Ze beginnen op hoeve 31 in Willemsoord met zes Rotterdamse wezen, in leeftijd variërend van negen tot zestien jaar. Drie weken later volgt een meisje van net drie maanden oud. Het verhaal gaat dat Machteltje zelf naar Leerdam is gereisd om het kind op te halen. Het meisje draagt de curieuze naam Marianne der Nederlanden. Hoe komt dat ukkie in de kolonie terecht? Ook particulieren kunnen kinderen in de kolonie plaatsen als zij daarvoor zestig gulden per jaar over hebben. Omstreeks het midden van 1820 meldt zich een particulier 'die deszelfs ware naam niet kan noemen' en die zijn brieven daarom ondertekent met de onwennige handtekening 'P. Nederlander'. De anonymus bekostigt de plaatsing van twee kinderen in Willemsoord: Marianne der Nederlanden en haar twee jaar oudere broer-

tje Willem der Nederlanden. Het tot op vandaag voortlevende gerucht is dat beide kinderen van kroonprins Willem zijn. De moeder zou een ouderloze jonge Duitse vrouw zijn die een slot in Limburg bewoont; toen het jongetje geboren werd, zou zij pas dertien jaar oud geweest zijn. De eigenaar van het slot werd later in 1820 in de adelstand verheven, ondanks onbegrip bij de Raad van Adel die zich afvroeg waaraan de man dit te danken had. En aan de twee kinderen wordt per koninklijk besluit een lijfgeld voor het leven toegewezen. Bijna twee eeuwen later vragen nazaten van Willem en Marianne der Nederlanden zich nog steeds af of zij misschien een beetje van koninklijken bloede zijn. Sluitend bewijs voor het feit dat zij aan de Oranjes zijn geparenteerd, is moeilijk te krijgen. Het lijkt alsof ook daarvoor gezorgd is. Alle brieven van de directie uit het eerste halfjaar dat Willem en Marianne op de kolonie verblijven, zijn namelijk verdwenen. Zo ook de brieven die vanuit Den Haag naar de kolonie werden geschreven. Dat geldt tevens voor bijna alle schriften van de anonieme brieveschrijver. In een nauwkeurig opgezette en consciëntieus bijgehouden administratie ontbreekt ineens een halfjaar. Het zal toeval zijn. Over de verzorging door Teunis en Machteltje van de aan hen toevertrouwde wezen is nooit een kwaad woord vernomen. Eén keertje slechts worden zij bekritiseerd omdat zij 'vele avonden eenen vreemden uit Steenwijk bij zich aan huis ontvangen, met wien zij den avond met kaartspel en jenever drinken doorbrengt', bij welke gelegenheid de kinderen dan niet bij het vuur kunnen zitten. Maar dat

is het enige; verder is de directie zo tevreden dat zij regelmatig een stuk of acht wezen bij hen in huis doet.

Als een wees is opgegroeid, wordt door het Armbestuur en de Maatschappij beoordeeld of hij in staat is om in de gewone maatschappij de kost te verdienen. Zodra die beoordeling positief is, keert de wees terug naar Rotterdam. Het Armbestuur levert vervolgens uit zijn voorraad een opvolger. Zo heeft het echtpaar tientallen kinderen in huis gehad als Machteltje in 1841 op 66-jarige leeftijd overlijdt. Het is gebruikelijk dat de overgebleven partner, als hij te oud is om nog te werken, zélf ingedeelde wordt. Zo ook de dan 77-jarige Teunis Berkenkamp. Hij komt als bestedeling in huis bij een Schiedamse kolonisten-zoon die zijn vader is opgevolgd als kolonist en die is getrouwd met... Marianne der Nederlanden! De rollen zijn nu omgedraaid. Teunis Berkenkamp zal negen jaar later, op de gezegende leeftijd van 86 jaar, overlijden ten huize van de vrouw die hij al kent sinds ze drie maanden oud was.

De zoon van de koorddanser

Sommige van de op de kolonie ondergebrachte wezen keren niet terug naar Rotterdam. Bijvoorbeeld een jonge man die op zijn vijftiende jaar in de kolonie aankomt als Jean Joseph Lamot, buitenechtelijk kind van Elizabeth Lamot die een paar maanden voor zijn aankomst is overleden. Blijkbaar heeft Jean Joseph een vermoeden van de identiteit van zijn vader, want als hij driëntwintig is verandert hij zijn achternaam in Nossin. Onder die naam trouwt hij met een dochter van de latere Rotterdamse kolonist Barning,

onder wiens naam hij een koloniale hoeve krijgt van de Subsommissie Rotterdam na desertie van de Rotterdamse kolonisten Samuel de Lange en zijn gezin na acht jaar kolonie. En de negen kinderen die hij en Hendrika Barning krijgen, zijn ook allemaal getooid met de naam Nossin. Pas als hij vijftig jaar is, verlaat Lamot/Nossin met zijn gezin de kolonie om naar de dan opbloeiende textielindustrie in Twente te gaan. Er zitten meer Rotterdamse kinderen met een dergelijke achtergrond op de kolonie en dat zal de hele eeuw zo blijven. Neem bijvoorbeeld Arij van Gerfsum en zijn zusje Cornelia van Gerfsum, kinderen van een ongehuwde moeder met de naam Alida van Gerfsum, die januari 1835 te Rotterdam overlijdt. Arij is dan veertien en zijn zusje tien. Twee maanden later zendt het Algemeen Armbestuur hen naar Willemsoord. Met Cornelia's gehoor moet iets aan de hand zijn geweest, want na drie jaar verlaat ze de kolonie en gaat naar het doofstommeninstituut in Groningen. Daar blijft ze vijf jaar intern. In de tussentijd overlijdt Arij op de kolonie op twintigjarige leeftijd. Als Cornelia terug is, blijft ze nog een paar jaar voor ze op haar 23ste naar Rotterdam terugkeert. Behalve kinderen van ongehuwde moeders, kinderen met ouders die niet voor hen kunnen zorgen, wezen wier ouders jong overleden zijn en vondelingen die geen idee hebben wie hun ouders zijn, zitten er tussen de door het Armbestuur gestuurde kinderen ook enige van wie de ouders spoorloos zijn verdwenen. Tot de laatste categorie behoort de negen of tienjarige Alexander Copini, zoon van het Italiaanse echtpaar Copini. Filippo Copini en zijn echtge-

afb. 6. Alexander Copini is een van zes Rotterdamse wezen die in 1820 aankomen in Willemsoord, zoals voorbeeldig werd bijgehouden.

(Drents Archief Assen, Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr 1407, fol. 11, hoeve 28, bovenste gezin)

NO. IN WILLEMSTRAAT	NAMEN	DATUM VAN GEBORTE.	RELIGIE.	WAAR WOONDE
	1. <i>Adriaan van der</i>	<i>1811</i>		
	2. <i>Jan van der</i>	<i>1812</i>		
	3. <i>Jan van der</i>	<i>1813</i>		
	4. <i>Jan van der</i>	<i>1814</i>		
	5. <i>Jan van der</i>	<i>1815</i>		
	6. <i>Jan van der</i>	<i>1816</i>		
	7. <i>Jan van der</i>	<i>1817</i>		
	8. <i>Jan van der</i>	<i>1818</i>		
	9. <i>Jan van der</i>	<i>1819</i>		
	10. <i>Jan van der</i>	<i>1820</i>		
	11. <i>Jan van der</i>	<i>1821</i>		
	12. <i>Jan van der</i>	<i>1822</i>		
	13. <i>Jan van der</i>	<i>1823</i>		
	14. <i>Jan van der</i>	<i>1824</i>		
	15. <i>Jan van der</i>	<i>1825</i>		
	16. <i>Jan van der</i>	<i>1826</i>		
	17. <i>Jan van der</i>	<i>1827</i>		
	18. <i>Jan van der</i>	<i>1828</i>		
	19. <i>Jan van der</i>	<i>1829</i>		
	20. <i>Jan van der</i>	<i>1830</i>		

note zijn in 1810 en 1811 op tournee door Europa. Filippo wordt aangekondigd als 'Gymnastiek Italiaansch Danser' en hij beoefent 'het dansen op het koord'. Daarnaast treedt het echtpaar gezamenlijk op met vocale en instrumentale muziek en ballet. In een aankondiging van hun voorstelling wordt gemeld dat zij hebben opgetreden aan 'het Hof van Zyne Majesteit, den Koning van Westphalen'. In Gent zou Filippo over een draad hebben gelopen die van het podium beneden tot boven achterin de zaal was gespannen, terwijl hij een kruiwagen voor zich uitduwde. Ze hebben opgetreden in Utrecht, Groningen, Amsterdam en Leiden als ze in augustus 1811 in Rotterdam zijn ter gelegenheid van de kermis. In de tuin van het etablissement Annokké worden door Filippo

Copini verscheidene voorstellingen gegeven. Het hoogtepunt vindt plaats om twaalf uur 's avonds, want dan zal door de 'Heer Copini, op het groote Koord, een Vuurwerk worden afgestoken'. Daarvoor hebben man en vrouw in de feestzaal opgetreden met een 'Groot Orchest' onder leiding van een Amsterdamse 'Orchestmeester'. Tot zover de feiten, daarna wordt het schimmig.

Bekend is dat Alexander Copini in 1811 is achtergelaten bij een in Mechelen geboren schoenmaker van 42 jaar en zijn gezin in de Nieuwesteeg in Rotterdam. Waar en wanneer Alexander is geboren is onbekend; wél weten we dat hij dan 'nog zeer klein' is, waarschijnlijk nog maar pas geboren. Hoogstwaarschijnlijk zijn de koorddanser en zijn muzikale vrouw verder op tournee gegaan. Maar ze

zijn nooit teruggekeerd. Daarvoor zijn verschillende oorzaken denkbaar. In de jaren tussen 1811 en 1815 was Europa één groot oorlogstoneel. Napoleon had het grootste deel van Europa aan zich onderworpen en ging in 1812 op weg om ook Rusland te veroveren. De invallende winter dwong hem tot terugkeer zonder een beslissende slag te hebben geleverd; daarbij kwam eenderde van de *Grande Armée* om. Daarna leed Napoleon in oktober 1813 een verpletterende nederlaag in de Volkerenslag bij Leipzig. Tussen dat geweld van heen en weer trekkende legers waren het echt niet alleen soldaten die het leven lieten.

De Rotterdamse schoenmaker merkt dat het pleegouderschap blijvend is en vraagt ondersteuning van het Rotterdamse armbestuur. Hij en zijn vrouw overlijden in 1817 en 1818 en twee jaar later is Alexander Copini een van de Rotterdamse wezen die donderdag 8 juni 1820 in Willemsoord aankomen. Hij wordt samen met vijf andere weeskinderen, tussen de zeven en de zestien jaar, gehuisvest op hoeve nummer 28. Een ouder echtpaar uit Rotterdam, Anthonie Zeeuws van 63 jaar en zijn echtgenote Kornelia Johanna een jaartje jonger, zorgen voor hen. Zij behoren met Berkenkamp tot de hoogste kwaliteit huisverzorgers. In mei 1829 is Alexander groot genoeg om buiten de kolonie een betrekking te zoeken en als dat goed blijkt te gaan krijgt hij formeel ontslag. Hij wordt 'steenbakkersknecht' te Sneek. Omdat niets over de namen van zijn ouders, zijn geboorteplaats en zijn geboortedatum, zeker is, moet hij op zijn 26ste bij de vrederechter te Sneek een 'akte van bekendheid' vragen om te kunnen trou-

wen met Teetske, die van beroep naaister is en wat bijverdient met een groentewinkeltje in Sneek. Ze krijgen zeven kinderen en Alexander vernoemt een zoon en een dochter naar zijn pleegouders op de kolonie: Anthonie Copini en Kornelia Copini. Twee zoons van Alexander en Teetske kiezen voor het fijnere handwerk: zij worden allebei horlogemaker. In Harlingen woont nog altijd een opticien Copini, die een nazaat is van de Alexander Copini die van zijn negende tot zijn negentiende op de kolonie Willemsoord woonde.

Niet anders dan de blaasbalk trekken

Bij de eerste lading wezen zijn er die het op de kolonie niet bevalt, zoals de bij aankomst negenjarige Evert Koelman en de dertienjarige Florian Rigter of Regter. Na twee jaartjes nemen ze de benen; ze willen naar hun geboortestad. De Subcommissie Rotterdam heeft daar geen boodschap aan: ze laat de jongens oppakken en onder geleide naar de kolonie terugvoeren. Florian Rigter krijgt straf voor deze 'desertie', de pas elfjarige Evert Koelman wordt 'uit hoofde zijner jonge jaren vrijgesproken'. Florian Rigter probeert een paar jaar later officieel ontslag te krijgen van het Rotterdamse Armbestuur. In een brief wordt gemeld dat hij 'na een vijfjarig verblijf aldaar het smitsambacht zoo vlijtig heeft aangeleerd dat hij aanstonds bij eenen smitsbaas als knecht kan worden aangenomen'. Voor alle zekerheid informeert het Armbestuur bij de directie. Die meldt: 'In de smederij deezer kolonie geplaatst toonde hij in den beginnen veel ambitie tot het leeren van dit ambagt, dit is langzamerhand vermindert, en wel zooda-

nig dat den onderdirecteur der fabriek zich genoodzaakt bevond, hem wederom naar de veldarbeid te zenden en een ander in zijne plaats aantestellen, kunnende hij van dit ambagt niet anders dan de blaasbalk trekken'. Het ontslag wordt geweigerd en daarop deserteert Florian Rigter opnieuw –het is 1825; hij is dan achttien jaar. Dit keer laat hij zich niet pakken en blijft voorgoed weg. Ook de andere, Evert Koelman, loopt meer dan één keer weg. De laatste keer op een bijzonder ongelukkig moment. Van het loon dat een wees verdient, wordt een gedeelte achtergehouden. De Maatschappij wil haar kolonisten spaarzin aanleren en plaatst dat achtergehouden bedrag op een spaarrekening. Als de wees officieel ontslag heeft gekregen, komt dat geld hem toe. Evert Koelman is in 1824 vijftien jaar en heeft werk gevonden bij een boer in Paaslo. De Maatschappij is van mening dat hij kan worden 'geacht voor zijn eigen onderhoud te kunnen zorgen' en adviseert het Armbestuur om ontslag te verlenen. Maar blijkbaar vertrouwt Evert Koelman er niet op en hij neemt de benen. Hij vlucht voordat de ontslagbrief uit Rotterdam is binnengekomen, waardoor hij zijn spaartegoed misloopt. Ook onder de latere ingedeelden zijn er die deserteren. Soms om begrijpelijke redenen. Sophia Petronella Jacoba Walraven, in 1823 op haar veertiende in de kolonie aangekomen, is zo'n deserteur. Blijkbaar is zij een armenkind en geen wees, want na een paar jaar koestert zij een groot verlangen om 'eens hare eigene moeder, in Dordrecht wonende, en welke zij in 3½ jaar niet gezien had, te bezoeken'. Ze wordt voor die tijd echter

opgepakt 'uit hoofde zij hare gezangboek voor 25 centen verkocht en het voornemen gehad had, ook nog haar bijbel en boezelaar te verkoopen, ten einde zoodoende reisgeld te krijgen'. In plaats van aan die wens tegemoet te komen, wordt ze maar liefst drie jaar vastgehouden.

Strafkolonie

De kolonie kent namelijk een streng bewind. Kort na de start van het project is het de leiding duidelijk geworden dat lang niet alle naar Drenthe gezonden paupers zich even makkelijk laten drillen tot gehoorzame en vlijtige landbouwers. Om iedereen in het gareel te krijgen, komen er steeds meer regels en regeltjes en wordt er een intern rechtstelsysteem opgezet om overtreders te straffen. Iemand kan een boete krijgen of worden opgesloten in de strafkamer op de kolonie. Ook kan men met gezin en al worden verbannen naar een speciale 'strafkolonie'. Die laatste is gevestigd op de wallen van een verlaten vesting in de buurt van het Overijsselse Ommen.

Een van de eersten die daar terecht komt, is de zestienjarige dochter van Paulus Bulk. Het gezin komt uit Boskoop, dat onder het arrondissement Rotterdam valt, en behoorde tot de eerste kolonisten. Eind 1824 wordt vastgesteld dat dochter Alida 'in eene wanzedelijke verkering geleefd heeft' met een mede-koloniebewoner. Die vaststelling vergt niet veel intelligentie want ze loopt op alle dagen en bevalt veertien dagen later van een dochter.

Ongehuwde zwangerschap telt op de kolonie als een ernstig 'misdrijf'. Voor zowel de

zwangere als de verwekker dreigt een verbanning voor onbepaalde tijd naar de strafkolonie. Volgens Alida is de vader ene Van Borsum, een Groninger die met vrouw en kind naar de kolonie is gekomen om op een groepje Groningse wezen te passen. Van Borsum 'ontkend volstrekt eenige gemeenschap met dat meisje te hebben gehad'. Dat verhaal wordt niet geloofd. De kolonie-directeur vindt het 'moeijelijk te geloven dat een bedrogen meisje, een getrouwd man als de bewerker van haar ongeluk zoude noemen, indien daarvoor volstrekt geene redenen waren'. De stad Groningen doet ook een duit in het zakje en meldt dat Van Borsum bij hen altijd al 'als een onzedelijk man bekend is geweest'. Omdat harde bewijzen ontbreken, wordt Van Borsum niet veroordeeld. Een paar jaar later zal hij alsnog in de strafkolonie komen als hij ruzie krijgt met de leiding, een wijkmeester een mes op de borst zet en aankondigt: 'De adjunct directeur zal heden sterven'. In de strafkolonie bevalt Alida op oudejaarsdag 1824 van een dochtertje Johanna. Blijkbaar was het geen zware bevalling, want op nieuwjaarsdag weet ze al te deserteren. Haar dochtertje wordt ondergebracht bij het gezin Bulk, de grootouders. Waar de zestienjarige moeder gebleven is, is niet bekend. Maar na drie jaar gaat het kind bij de grootouders weg, vermoedelijk door de moeder opgehaald. Streng wordt ook opgetreden tegen misbruik van sterke drank. Tweeëneenhalf jaar na de start van het project worden alle kolonies 'drooggelegd'. Als een kolonist zich elders aan jenever te buiten gaat, blijkt er een subtiële manier om herhaling te voorkomen: hij

krijgt zijn loon niet langer in geld, maar in winkelkaartjes. Met die kaartjes kun je buiten de kolonie niets beginnen, want ze worden alleen geaccepteerd door de koloniewinkel, die natuurlijk geen drank in haar schappen heeft.

Het geeft de kolonie de reputatie van 'afkickcentrum'. Van Meurs, secretaris van de Subcommissie van Weldadigheid Rotterdam, schrijft in november 1822 dat hij heel graag ene Johan Wilhelm Marinus van der Palm met zijn gezin naar de kolonie wil sturen. Hij denkt dat de man 'een zeer groote acquisitie zoude zijn voor de kolonie', maar er zit een addertje onder het gras: 't eenigste dat ik in zijn nadeel gehoord heb is dat hij zich wel eens te buiten gaat in den drank'. Maar Van Meurs heeft vernomen 'dat tegen kwaad zoodanige maatregelen genomen zijn dat deswegens in de kolonien niets te vrezen is'. Rotterdam mag op dat moment geen gezin leveren, maar Van Meurs meldt dat hij een gift van driehonderd gulden kan beloven als de man geplaatst wordt. Waar dat geld vandaan komt, wordt uit zijn brief ook duidelijk: de kandidaat is een neef van professor Van der Palm in Leiden. Drie weken later is het gezin op reis. Maar in Amsterdam blijkt dat het beurtschip over de Zuiderzee niet vaart en dat 'de invallende vorst hun vertrek verhindert'. En degeen die in Amsterdam het transport van kolonisten regelt, constateert bovendien dat Van Meurs het drankprobleem gebagatelliseerd heeft. 'De man schijnt een liefhebber van koornwijn te zijn, althans hij moet reeds aan zijnen broeder geschreven te hebben, om eenig genevergeld.' Omdat de vorst lijkt aan te houden en hij gemerkt heeft

dat Van der Palm, ‘geld in zak hebbende, daarvoor in groote mengen genever koopt, en behoeft’, vraagt hij zich af of het gezin niet beter tijdelijk naar Rotterdam terug kan. Daar voelt Rotterdam –‘de woning die ‘t zelve alhier heeft geoccupeerd, reeds door anderen in huur genomen en betrokken zijnde’– niet voor. In Amsterdam gaat men op zoek naar alternatieven. Misschien kan hij met een ‘Kamperboter-boerenwagen’ die leeg naar Kampen rijdt of met de diligence naar Zwolle? Maar ‘beide gelegenheden hebben bezwaar in uithoofde dat de man te zeer aan den drank verslaafd is om hem geld toetevertrouwen’. Uiteindelijk worden de Subcommissies langs de route ingeschakeld om het gezin van proviand en reisgelegenheid te voorzien, zonder dat ze contant geld in handen krijgen. De ontwenningsskuur lijkt zowaar succesvol. Van der Palm zal vijftien jaar op de kolonie blijven zonder dat er grote uitpattingen bekend zijn.

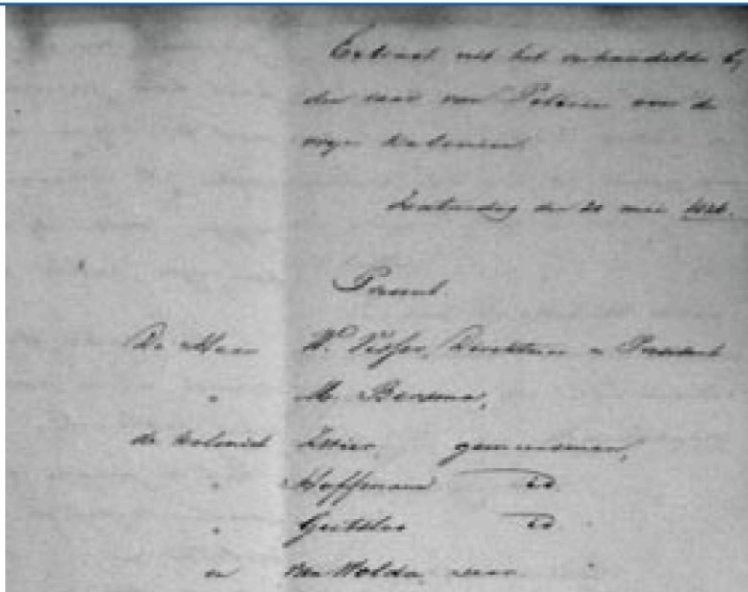
Gemeensman ontvreemdt aardappelen

Aanvankelijk vonnissen naburige notabelen ongehoorzame kolonisten, maar vanaf 1825 komt er een vleugje democratie in de interne rechtspraak van de kolonie. Elk van de drie vrije koloniën krijgt een ‘gemeensman’, een door de kolonisten uit hun midden gekozen vertegenwoordiger. Niet dat iedereen zich zo maar kandidaat mag stellen. De adjunct-directeur draagt een kandidaat voor. Als die door de andere kolonisten wordt weggestemd, draagt de adjunct-directeur een volgende kandidaat voor, enzovoorts. Of die verkiezingen in de praktijk veel hebben voorgesteld, valt te betwijfelen. De kandidaat moest

goed liggen bij de adjunct-directeur en zeker niet het standpunt huldigen dat het allemaal niet zo streng hoefde te zijn.

Een van de Rotterdammers die juni 1820 in Willemsoord aankwam, behoort tot de eerste gemeensmannen. Theodorus Wilhelmus Gutseloe of Gutzeloe was bij aankomst 36 jaar en staat blijkbaar goed aangeschreven bij zowel de directie als zijn medekolonisten. Maar bij de eerste zitting van de Raad van Politie, waar hij als gemeensman aanwezig is, gooit hij meteen de kont tegen de krib. Een jongeman heeft zich een week ‘zonder bekoemen verlof’ van de kolonie verwijderd. Volgens eigen zeggen op aandrang van de kolonist bij wie hij in huis is ondergebracht, maar dat laat de Raad niet meetellen. De reglementen schrijven een opsluiting in de strafkolonie voor onbepaalde tijd voor. En dat wil de Raad ook, ‘behalve de gemeensman Gutsloo, die van meening is, dat de jongen, bij een ander huisgezin en in eene andere kolonie verplaatst wordende, wel wederom te regt gebragt kan worden’. Later moet de al genoemde Groninger Van Borsum voorkomen na zijn messentrekkerij en dreigementen aan het adres van de adjunct-directeur. De Raad wil de man met zijn gezin naar de strafkolonie hebben, alleen Gutseloe wil hem verplaatsen naar een achteraf gelegen kolonie ‘omdat hij thans te dicht bij de genever woont’. Hij wordt steeds weggestemd. Het jaar erop wordt hij niet opnieuw kandidaat gesteld.

Het echtpaar Gutseloe heeft twee kinderen. Een meisje dat bij aankomst vier jaar is en later de wijde wereld intrekt, en een zoon die bij aankomst pas één jaar is en later trouwt

afb. 7. Theodorus Gutseloe was als gemeensman aanwezig bij de zitting van de Raad van Politie op 20 mei 1826; hij gaf daar zijn oordeel over een medekolonist die zou hebben aangezet tot de ontvreemding van aardappelen.

(Drents Archief Assen, Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr 1615)

met een van de Rotterdamse bestedingen. Die zoon krijgt dan een koloniale hoeve. Maar als zijn echtgenote op jonge leeftijd overlijdt, vlucht hij met zijn kinderen van de kolonie weg. Dan is het echtpaar Gutseloe nog alleen op de kolonie. In mei 1849 als beiden al hoogbejaard zijn, wordt een bij hen ondergebrachte bestedeling die 'aardappelen uit een kuil van de Maatschappij bij den wijkmeester Klijzing ontvreemde' daarbij 'op de daad betrap't'. Zij verklaart tegenover de wijkmeester 'door T. Gutseloe te zijn uitgezonden om aardappelen te halen uit eene der kuilen'. De wijkmeester roept een collega erbij –de eerder genoemde Johannes Verhagen– en ze besluiten een val op te zetten: 'waarom de wijkmeester haar vooruit liet

gaan, met de ontvreemde aardappelen met gebod niet te zeggen dat zij was gezien geworden'. De wijkmeesters volgen haar en zien 'Gutseloe reeds buiten wachtende'; het is donker en hij merkt de sluipende wijkmeesters niet op. Als het meisje tegen Gutseloe zegt 'dat ze wat had', fluistert hij 'Stil' en gaat met haar en de aardappelen naar binnen. De wijkmeester blijft buiten om het gesprek te beluisteren en hoort na lang wachten dat Gutseloe vraagt 'hebben ze je ook gezien?', waarop zij antwoordt 'neen, vader'. Daarop gaan de wijkmeesters de hoeve binnen. 'Heeft zij genoeg aardappelen mede gebracht', is hun provocerende vraag, waarop Gutseloe antwoordde 'wat aardappelen?' En als de wijkmeesters wijzen op de

naast hem liggende zak met aardappelen ‘zweerde hij bij alles er niets van geweten te hebben’. Dat doet hij ook bij de rechtzitting maar volgens de rechtsprekers is het steeds hetzelfde: ‘meermalen is dat met ingedeelden van dien kolonist gebeurd en altijd is hij door ontkennen er goed afgekomen’. Maar er wordt in aanmerking genomen dat het echtpaar bejaard is. In plaats van het paar te straffen, worden de oudjes gedegradeerd tot een lagere status van kolonist.

Burenruzie

De drie koloniën vormen kleine gemeenschappen waar de bewoners tamelijk dicht op elkaar wonen. Daar komen spanningen uit voort, merkt bijvoorbeeld de Rotterdamse kolonistenfamilie Barning. Die was in 1830 aangekomen in Wilhelminaoord, kolonie 2, en na drie jaar verhuisd naar kolonie 1, Frederiksoord. Daar bewonen ze hoeve 112, naast het Haagse gezin van Gerardus Rochel. Beide gezinnen hebben een stukje land ‘mandelig’, dat wil zeggen gemeenschappelijk, waar ze de ‘brand steken’, turf voor in de kachel dus. Op een ochtend in juni 1849 zijn de kinderen van Barning ten behoeve van de wintervoorraad al begonnen met ‘brand steken’. Ze zijn bijna klaar en een van de zoons van Barning is al weg ‘om op te zetten’, de turf op droogstapels te zetten, als vrouw Rochel een kijkje neemt in de schuur van de familie Barning. Ze ziet een grote voorraad turf. Volgens de Rotterdammers is die al een tijd terug van elders aangevoerd, maar vrouw Rochel roept ‘luide als naar stijl en gewoonte’ dat er sprake is van ‘ontvreemding van gestoken zoden welke zij mandelig had met

Barning’. Ze schat de hoeveelheid ontvreemde turf op ‘eene hoeveelheid van ruim twee ossenkarren’. Volgens getuigen gaat zij heftig te keer waarbij zij ‘den eerlijken naam van Barning en zijne zoonen in dier voege heeft aangetast, dat dit ook aan vrouw Barning harde woorden ontlokt heeft’. Terwijl de twee vrouwen kijken, lijkt het de kinderen verstandig om beide gezinshoofden erbij te halen. Waarop Gerardus Rochel, ‘van zijn dochtertje vernomen hebbende dat er twist ontstaan was tussen hare moeder en vrouw Barning, gemeend heeft zich aan de deelneming hierin niet te moeten onthouden’. Als daarop ook Johannes Barning is opgehaald staan er twee voltallige families tegen elkaar te schelden. Rochel gaat wel heel ver met de uitspraak ‘Barning is een groote dief’ en er wordt ‘ook met slagen bedreigd’. De gemoederen lopen zo op dat het inderdaad ‘zelfs geleid zoude hebben tot dadelijkheden ware zulks niet door de dochters van de kolonist Vermeulen (...) verhinderd geworden’. De dertigjarige Maria Margaretha Vermeulen en de 27-jarige Gijsberta Vermeulen van hoeve 128 werpen zich tussen de kiftende partijen omdat ze zien aankomen dat ‘de woorden zouden eindigen in daden’. Dat willen zij niet, ‘weshalve zij het noodig keurden om de opgenoemde partijen uit elkander te doen gaan en te verwijderen’. Als de kwestie onderzocht wordt, lijkt het iedereen onwaarschijnlijk dat de Barnings er met twee ossenkarren veen vandoor zijn gegaan ‘dewijl er geen sporen van zulk een grooten hemelijk vervoer zijn’. Het onderzoek spitst zich vooral toe op de vraag of Gerardus Rochel ‘Barning gescholden heeft voor groot dief’.

Subkommunie te Rotterdam

No.		Naam		Bedrag		Totaal	
1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							
8							
9							
10							
11							
12							
13							
14							
15							
16							
17							
18							
19							
20							
21							
22							
23							
24							
25							
26							
27							
28							
29							
30							
31							
32							
33							
34							
35							
36							
37							
38							
39							
40							
41							
42							
43							
44							
45							
46							
47							
48							
49							
50							
51							
52							
53							
54							
55							
56							
57							
58							
59							
60							
61							
62							
63							
64							
65							
66							
67							
68							
69							
70							
71							
72							
73							
74							
75							
76							
77							
78							
79							
80							
81							
82							
83							
84							
85							
86							
87							
88							
89							
90							
91							
92							
93							
94							
95							
96							
97							
98							
99							
100							

afb. 8. De lijst van contribuanten van de Maatschappij van Weldadigheid in het Arrondissement Rotterdam in 1818. (Drents Archief Assen, Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr 1109)

Zijn echtgenote legt in dat verband een wel héél typische verklaring af. 'Vrouw Rochel voegt er bij, dat haar man geen woord gesproken heeft, maar dat het toch wel zijn kan dat hij door drift vervoerd Barning voor eene groote dief gescholden heeft.'

Er zijn vaker akkefietjes met de Hagenaars en men besluit 'om de familie Rochel te verplaatsen naar een andere hoeve zodat zij niks meer met Barning te maken hebben'. Ze gaan van Frederiksoord naar Wilhelminaoord. De Barnings blijven als kolonisten in Frederiksoord, tot vader Johannes er op zijn zeventigste te oud voor gevonden wordt. Zoon Wilhelmus krijgt dan de koloniale hoeve en neemt zijn ouders in huis.

Onvrije koloniën

Er zijn verscheidene Rotterdamse kolonisten die zich door een zoon laten opvolgen. Bij sommige geslachten kiest een aantal van de kinderen voor het koloniale bestaan. Dan is er naast de eigen opvolger bijvoorbeeld een dochter die trouwt met een kolonistenzoon uit een andere plaats die zijn vader is opgevolgd of een zoon die een kolonistendochter trouwt en zijn schoonvader als kolonist opvolgt. De neiging om te blijven is begrijpelijk. In de kolonie krijgen kinderen goed onderwijs –met de invoering van de leerplicht liep de Maatschappij van Weldadigheid een eeuw voor op de rest van Nederland; de gezondheidszorg is er relatief goed en kolonisten kunnen rekenen op een gegarandeerde verstrekking van werk en eten. Die zekerheid

afb. 9. Om te voorkomen dat de kolonisten drank kochten, werden zij deels uitbetaald in winkelkaartjes die alleen in de drankloze koloniewinkel als betaalmiddel werden geaccepteerd.

(Drents Archief Assen, Maatschappij van Weldadigheid, inv.nr 0121)

van bestaan was tijdens de negentiende eeuw in de rest van de maatschappij nergens te krijgen.

Frederiksoord, Willemsoord en Wilhelmina-oord worden vaak aangeduid als 'vrije koloniën', in contrast met de grote gestichten die de Maatschappij van Weldadigheid vanaf 1822 bouwt. Eerst op diezelfde verlaten vesting bij Ommen waar ook de strafkolonie gevestigd is, de Ommerschans. Daar verrijst zomer 1822 een groot gebouw met slaapzalen voor duizend bedelaars. Na een verbouwing aan het begin van 1823 wordt dat aantal uitgebreid naar twaalf honderd. Datzelfde jaar begint de bouw van drie 'etablisseminten' in de buurtschap Veenhuizen, op dat moment de grootste gebouwen in ons land. Aan de binnenkant van de carrévormige

gestichten bevinden zich de slaapzalen; in Veenhuizen 1 en 3 voor weeskinderen; in Veenhuizen 2 voor bedelaars. Aan de buitenzijde wonen arbeidershuisgezinnen, militaire veteranen en personeelsleden. Voor de Ommerschans en Veenhuizen blijft logischerwijs de aanduiding 'onvrije koloniën' over, maar in de praktijk ligt die grens niet zo scherp. Veteranen en arbeidershuisgezinnen mogen de 'onvrije kolonie' verlaten als ze dat willen. Anderzijds zijn er vrije kolonistengezinnen die niet weg mogen voordat zij de verstrekkingen –voedsel, huisraad, kleding– met hun werk hebben terugverdiend. Voor alle activiteiten van de Maatschappij van Weldadigheid tezamen zijn drie aanduidingen in omloop, waarvan er één als onjuist moet worden bestempeld. 'Drentse armenko-

lonies' is een acceptabele benaming, met die kanttekening dat twee ervan niet in Drenthe maar in Overijssel lagen: ook 'landbouwkoloniën' is een correcte omschrijving. Maar de onuitroeibare neiging om ze 'veenkoloniën' te noemen, moet worden bestreden. Veenkoloniën zijn langgerekte dorpen, die hun ontstaan danken aan commerciële vervening en meestal een eeuw eerder ontstaan zijn. Op het grondgebied van de Maatschappij lag bijna geen veen; er kon op enkele plaatsen wat turf gestoken worden voor de eigen kachels.

Door de massaliteit zijn de belevenissen van de gestichtbewoners minder rijk gedocumenteerd dan die van de vrije kolonisten. Toch valt er met enig doorzettingsvermogen ook over een als 'bedelaar' of 'arbeider' of anderszins daar geplaatst persoon vaak boeiende informatie te vinden. Er zijn signaleringen, arbeidsresultaten en briefwisselingen over ontslag en eventuele invaliditeit.

Onderzoek

De mooiste bron voor onderzoek naar bewoners van de koloniën is het al genoemde archief van de Maatschappij van Weldadigheid in het Drentse Archief, waarin duizenden brieven over kolonisten zijn opgenomen. In mei van dit jaar zijn er op www.drenlias.nl twee databases geopend waarin gezocht kan worden naar bewoners van de landbouwkoloniën. De database Veenhuizen geeft een beperkt aantal bewoners van de gestichten. Lang niet alle weeskinderen, bedelaars en arbeidershuisgezinnen zijn daarin opgenomen. De database Maatschappij van Weldadigheid geeft alle personeelsleden van de

Maatschappij, zowel in de vrije als in de onvrije koloniën en de kolonistengezinnen en ingedeelden in de vrije koloniën Frederiksoord, Willemsoord en Wilhelminaoord.

Hier moeten wel wat kanttekeningen bij worden geplaatst. Al in 1985 wees Leo van der Linden er in *Gens Nostra* op dat de data in de kolonieadministratie niet altijd overeenkomen met de werkelijkheid. Volgens sommige familieonderzoekers zijn vooral de gegeven geboortedata vaak onjuist. Daarnaast zijn er veel andere beschrijvingen in de administratie. Gegevens die betrekking hebben op gebeurtenissen tijdens het koloniale verblijf zullen meestal correct zijn, maar alle gegevens van ervoor en erna moeten met een korrel zout worden genomen en zeker gecontroleerd worden in andere bronnen.

Wie in het archief van Assen wil duiken, heeft wellicht baat bij een zoekwijzer die ik gemaakt heb en die te bereiken is via www.drentsarchief.nl. Die geeft per bewonerscategorie de plaatsen weer waar naar bijzonderheden en 'genealogisch snoepgoed' gezocht kan worden. De meeste categorieën lopen nu nog tot 1859, maar de zoekwijzer wordt regelmatig aangevuld met nieuwe informatie.

Wil Schackmann is schrijver van het boek *De proefkolonie, vlijt, vaderlijke tucht en het weldadig karakter onzer natie* (uitgeverij Mouria, 2006) over de begindagen van de Maatschappij van Weldadigheid. Net als het boek is ook dit artikel nagenoeg geheel gebaseerd op het hierboven genoemde archief van de Maatschappij van Weldadigheid bij het Drents Archief. Veel gebruikt is de ingekomen

post uit de beginperiode inv.nrs 48-76, het brievenboek inv.nrs 18-20 en de notulen inv.nrs 38-39. Ledenaantallen en uitgaven van de Subcommissie Rotterdam vallen af te leiden uit de jaarafrekeningen, inv.nr 1109 en 1112. De genoemde contracten bevinden zich in inv.nrs 1393. De levensloop van kolonisten valt te volgen via de 'stamboeken', voor de vrije koloniën inv.nrs 1346-1366, voor de beginperiode van de strafkolonie inv.nr 1442 (staat anders in de inventaris, maar zijn de eerste strafkolonisten). Toewijzingen van plaatsen op de kolonie zijn te vinden in het contractenboek inv.nr 1394 en de designatie-registers inv.nr 1395. Verslagen van de Raad van Politie, later Raad van Politie en Tucht, bevinden zich in de inv.nrs 1615 en 1616. Voor meer informatie: er is een museum gewijd aan de landbouwkoloniën, de Koloniehof te Frederiksoord, en in een van de oorspronkelijke gestichten te Veenhuizen is heden ten dage het Gevangenis­museum Veenhuizen gevestigd. Informatieve internetadressen: www.drentsarchief.nl; www.mvwfrederiksoord.nl; www.dekoloniehof.nl; www.deproefkolonie.nl.